

Djelo kao punina odraza mišljenja: Osvrt na znanstveni rad profesora Džemala Ćehajića

Samir Beglerović

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

Sažetak

Rad predstavlja kritičko čitanje objavljenih djela prof. Džemala Ćehajića, realizirano kroz fokusiranje na njegovo analiziranje značaja melamijsko-bajramijske tradicije, naročito djelovanje hamzevija u Bosni.

Ključne riječi: Džemal Ćehajić, tesavvuf, tarikata, Bosna i Hercegovina, melamijsko-bajramijska tradicija, hamzevije.

1. Uvod

Tekst koji slijedi zapravo predstavlja svojevrstan pokušaj rekonstruiranja, barem u određenoj mjeri, ličnosti jednoga od bosanskih najplodonosnijih i najzrelijih autora u drugoj polovini XX st., koji su u svojim djelima raspravljali o fenomenima tesavvufa i tarikata, tretirajući ih i općenito ali se i koncentrirajući na kontekst Bosne. No, po našem dubokom uvjerenju, tematski govor o ličnosti i djelu prof. Džemala Ćehajića ima još jedno svoje opravdanje. Iako je riječ o autoru koji je pisao na takav način da su njegovi radovi i danas

obavezno polazište za ozbiljne rasprave o tesavvufu i tarikatu u Bosni (a ovo dodatno potvrđuju i strogo znanstvene studije čiji su autori stranci), ipak, barem koliko nam je poznato, izuzev jednoga sjećanja (*objavljenog na internet portalu Medžlisa Kiseljak*), nijedan stručno-znanstveni časopis nije posvetio makar detaljniji osvrt na njegovu ličnost, a izostale su i studije unutar kojih bi se posebno istražili njegov život i rad.

Imajući prethodno rečeno u vidu, dužni smo pojasniti i razlog specifičnog pristupa djelu prof. Ćehajića, kojeg slijedimo u ovome radu. Naš lični interes za tesavvuf u dobroj mjeri zadovoljavan je iščitavanjem studija koje je objavio prof. Džemal Ćehajić. I pored, kako ćemo vidjeti, sasvim jasne upotrebe orijentalističke terminologije te čestih pozivanja na orijentalističke izvore, njegov pristup prezentiranju tesavvufa bio je posebno izazovan. S jedne strane, u to vrijeme, na našim jezicima, izuzetno su rijetki radovi koji su se koncentrirali na dinamiku derviškog nauka i življenja, naročito prezentirajući ih stručnim metodama i modernom naučnom aparaturom. Iz toga razloga, ponovno naglašavajući nužnost konstantnog vođenja računa o periodu u kojem je radove objavljivao, prof. Ćehajić je o tesavvufu i tarikatu pisao znanstveno, nastojeći ga motriti ne samo u ambijentu u kojem se razvijao, već pružajući generalni uvid u njegovu narav, dodatno ga poredeći sa ranijim mislećim tradicijama cijeloga svijeta: starom Grčkom, neoplatonizmom, hinduizmom i budizmom, jevrejskim učenjem, kršćanskom teologijom i evropskim filozofskim novovjekovljem, time ga predstavljajući kao dio općeg intelektualnog nasljeđa *svjetske* civilizacije, što predstavlja karakteristiku koja je, unutar dosadašnjih povremenih osvrta na njegovo djelo izlaganih na stručnim konferencijama, uglavnom zanemarena.

Ipak, što je, istina, posljedica ličnoga utiska te, analogno, bježi nekoj snažnijoj argumentaciji, tokom ponovnog, čisto hronološkog čitanja djela prof. Ćehajića, primijetili smo jedan obrazac zastupljen u njegovim radovima, koji je, po svemu sudeći, namjerno sakrio, iz razloga, moguće je, nastojanja prikrivanja stvarnosti vlastitog odnosa prema tesavvufu i tarikatu, na šta ćemo blagovremeno ukazati. Uz sav rizik koji iznošenje tvrdnji baziranih na posrednom argumentiranju podrazumijeva, ovu značajku nismo željeli ispustiti. U tome će nam, kako će se vidjeti, posebno pomoći kraći ali, po našem mišljenju veoma važan, tekst prof. Ismeta Kasumovića. Međutim, želeći, ipak, govoriti jezikom argumenata, odlučili smo se izložiti njegova djela tretirajući ih vremenskim slijedom kojim su objavljivana, koristeći se analizom

njihova sadržaja radi konstruiranja sâme ličnosti prof. Ćehajića, a pomažući se, pri tome, svjedočenjima osoba koje su ga poznavale. Namjera nam je takvim pristupom odati dužno poštovanje njegovom radu ali i osigurati okvir dostatan za iznošenje vlastitih stavova za koje, kako smo rekli, nemamo dovoljno snažne argumente. Tako smo, pored ovoga „Uvoda”, rad podijelili na još tri poglavlja: period rane faze znanstvenog rada, zatim početak objavljivanja autorskih radova, te izlaganje zreloga perioda njegova naučnog angažmana.

Naš pristup je, stoga, tek svojevrsan pokušaj „dešifriranja“, za nas, krajnje zagonetne ali i izuzetno emotivne i strastvene ličnosti jednog velikog znanstvenika i radnika, a nadati se da će njegovi život, djelo, ali i misao biti uskoro adekvatno tretirani u zasebnim, opširnijim specijalističkim studijama.

2. Rana faza znanstvenog angažmana

Profesor Džemal Ćehajić rođen je 26. oktobra 1930. godine, u Paležu, kod Kiseljaka. Tu je završio osnovnu školu, a potom se upisao u Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu, koju je uspješno završio 1955. godine (*450 godina Gazi Husrev-begove medrese*, str. 143). Nakon toga upisao se na odsjek orijentalne filologije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, te diplomirao sa odličnim uspjehom 1959. godine. Sa završenim formalnim obrazovanjem, kako će vrijeme pokazati, neće se okončati intelektualni razvoj prof. Ćehajića. Konstantno učenje i objavljivanje studija obilježit će njegov cijeli život.

Kao diplomirani orijentalista zaposlio se kao nastavnik u Osnovnoj školi u Gromiljaku kod Kiseljaka, da bi ubrzo, već 1961. godine otputovao u Iran kao stipendista iranske vlade. U Iranu je specijalizirao perzijski jezik, da bi na perzijskom jeziku prijavio i odbranio doktorsku tezu, naslovljenu sa: *Uticao društvenih tokova na savremenu iransku književnost*. Odmah se preselio u London i proveo nepunu godinu na daljnjoj specijalizaciji na Londonskom univerzitetu. Pored engleskog jezika, boravak u Londonu iskoristio je za detaljno upoznavanje sa najnovijim dostignućima u oblasti savremene orijentalistike (Kasumović, 1990., str. 9).

Vrativši se u Sarajevo, zapošljava se na Orijentalnom institutu 1964. godine, i to kao arhivista, da bi 1966. godine bio izabran u zvanje asistenta za perzijski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu. Naime, iz

nama nepoznatog razloga, doktorska disertacija nije mu bila priznata (Kasumović, *ibid.*), iako je kompletan proces: odlaska, prijave, odbrane te dostavljanja teze Fakultetu, uredno realizirao. Ovo će označiti početak jednog složenog života koji će dr. Ćehajić voditi, ispunjenog nerazumijevanjem radne sredine u kojoj je djelovao, te njenim neprihvatanjem krajnje zrelog i angažiranog pristupa znanstvenom radu kojeg je prof. Džemal Ćehajić njegovao (Kasumović, *ibid.*).

Neposredno nakon zapošljavanja na Orijentalnom institutu, prof. Ćehajić objavljuje u „Prilozima za orijentalnu filologiju” prikaz djela: „Šamsal-ħusn”, autora Römera, u kojem se detaljno izlaže historija Timurida. Tekst je napisan izuzetno pregledno i pedantno, što će postati karakteristika svih ostalih njegovih radova. Ipak, u tekstu nije zauzet neki kritički stav već je sadržaj naprosto taksativno izložen (Ćehajić, 1965). Identičan pristup prof. Ćehajić je izrazio i u narednom tekstu, objavljenom četiri godine kasnije, u kojem je predstavio knjigu Wilfreda Countwella Smitha, karakterizirajući je kao iskren pristup predstavljanju muslimanskih („islamskih”) naroda, nudeći opći prikaz, ne izražavajući nijednu kritiku (Ćehajić, 1969). Ipak, ovaj rad opširniji je od prethodnog te je autor u njemu već osjećao potrebu, ali i spremnost, detaljnije izlagati svoje misli, time se polako uvodeći u samostalniji znanstveni izražaj. O tome ćemo nešto više reći u sljedećem poglavlju.

3. Objavljivanje autorskih radova

Za razliku od većine autora, prof. Ćehajić je period samostalnog znanstvenog angažmana otpočeo objavljivanjem izuzetno zrelih i značajnih radova, time najavljujući svoju konstantnu prisutnost u akademsko-istraživačkim krugovima u narednu deceniju i pol. Štaviše, prvim od tih radova osigurao je sebi posebnu poziciju među autorima koji su u svojim studijama obrađivali književno stvaralaštvo bosanskih muslimana za vrijeme osmanske okupacije Bosne, napose djelâ na perzijskom jeziku. Skoro po pravilu, ta vrsta književnosti, pored sjajnih estetskih formi, ujedno je svojim sadržajem i važan dio tesavvufskog nasljeđa. Ova karakteristika omogućit će svojevrsan spoj književne kritike i tesavvufske analize koji će dominirati u radovima prof. Ćehajića.

Prvi od tih radova prijevod je poznatog djela *Bulbulistan*, mostarskog mutesavvifa i književnika Fevzije Mostarca. Knjiga je objavljena prvi put 1973. godine, a pored sâmog prijevoda posebno je vrijedan predgovor,

zapravo zasebna studija o sâmom djelu te njegovom autoru. U njoj prof. Ćehajić nudi jedan opći pristup fenomenu književnog djelovanja bosanskih muslimana kao dijela kulturnog života Osmanske imperije. U opširnom radu, problemu prilazi zauzimajući orijentalistički pristup, ali, u prvi plan stavlja dotadašnja istraživanja domaćih autora: Safveta-bega Bašagića, Mehmeda Handžića te Milivoja Malića – Mirze Abdurahmana, koji je u svojoj disertaciji upravo tretirao djelo Mostarca. No, dominantnu terminologiju ipak preuzima, kako smo naglasili, od zapadnoevropskih orijentalista time, na neki način, oduzimajući dio autentičnosti *Bulbulistana* (Fevzija Mostarac, 1973). Iste godine prof. Ćehajić objavit će studiju u kojoj će dodatno osvijetliti djelo Fevzije Mostarca, ovaj put se, po prvi put u radovima na našem jeziku, koncentrirajući na Mostarčeva djela napisana na turskom jeziku. U tome radu, otkrio je izuzetno poznavanje književne historije Osmanlija, opće teorije književnosti, a posebna vrijednost studije odražena je u pjesmama prezentiranim i na osmanskome jeziku (Ćehajić, 1973).

Svoje dobro poznavanje historije filozofije, prof. Ćehajić će najprije otkriti u radu o intelektualnom nasljeđu Mawlānā Rūmīja te nastanku derviškog reda mevlevija i njegovoj genezi u Bosni. Rad je izložen izuzetno detaljno i iscrpno, no, posebno fasciniraju izvori na koje se autor pozivao. Pored standardnog pozivanja na orijentaliste: Arberryja, Nicholsona i Rypkea, rad je posebno vrijedan imajući u vidu da je prof. Ćehajić koristio i djela na engleskom jeziku koja su napisali muslimani (M. M. Sharif i Khalifa Abdul Hakim), kao i studije na turskom te jezici-ma naroda nekadašnje Jugoslavije. U jednom trenu, problematizirajući Rūmījev nauk o ljubavi na način njegova definiranja kao univerzalnog principa „kosmičke ljubavi”, prof. Džemal Ćehajić postavlja ga u kontrast prema Newtonovu razumijevanju fizičke gravitacije, odnosno Hegelovu učenju o dijalektičkom razvijanju Apsoluta. Ipak, autor je konsistentan u korištenju orijentalističkih, tesavvufskoj tradiciji stranih termina, poput: „misticizam“, „panteizam“ i sl. S druge strane, ovo je rijedak primjer u djelima na našem jeziku pisanih u tome periodu, u kojem se nauk časnoga Rūmīja prezentira odnjegovanom filozofijskom terminologijom. Studija nudi krajnje iscrpan historijski pregled života te bibliografskog opusa Mawlānā Rūmīja, te razvoj mevlevijskog tarikata kao i društveno-historijski ali i, djelimično, teološki angažman mevlevija i mevlevijskih autora u Bosni i Hercegovini (Ćehajić, 1973).

Specifičnost života prof. Ćehajića: povučeno i snažna suzdržanost (Silajdžić, 2017; Mahmutćehajić, 2017), ali i krhko zdravlje te ograničena fizička snaga (Kasumović, 1999., str. 10), uzroci su nemogućnosti našeg preciznog detektiranja kruga osoba s kojima je bio posebno blizak, s obzirom da je većinu vremena, kako je zapamćeno, provodio sâm. No, zahvaljujući primjerku separata Ćehajićeve studije o djelima jugoslovenskih, napose bosanskih mutesavvifa čiji je vlasnik bio prof. Kasim Dobrača, koji se sada nalazi u biblioteci Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu¹, a koji sadrži Ćehajićevo posvetu, zaključujemo da je bio blizak sa prof. Dobračom.² Štaviše, Dobrača je u tome primjerku označio i dvije vlastite primjedbe na izloženi tekst studije. U ovome radu, autor zadržava upotrebu orijentalističkih pojmova preko njih objašnjavajući tesavvufski nauk i tarikatsku praksu, poput: „mistička kongregacija“ (za tarikat), „panteistička orijentacija“, „gnoza“, „asketizam“, „teozofija“, „ekstatična stanja“, „egzistencijalni monizam“ i sl. Važne izvore studije predstavljaju djela: Anawatija, Massignona i Gardeta. Također slijedeći metode orijentalista, Ćehajić problematizira pitanje utjecaja stare Grčke, neoplatonizma i kršćanstva na razvoj tesavvufa, no, pri tome, za razliku od evropskih autora, ne dovodi u pitanje njegovu sâm izvornost. Ali, s druge strane, vlastite spekulacije izražava jezikom inkompatibilnim tesavvufu, a potom, želeći tako izražen nauk usporediti sa temeljnim naukom religije islama, donosi, sasvim logično, pogrešan sud³, kojeg na margini štampanog primjerka osporava i prof. Kasim Dobrača.

Međutim, posebna važnost ovoga rada ogleda se u ciljanom obrađivanju pokreta hamzevija, koje autor predstavlja kao ogranak melamijsko-bajramijskog derviškog reda. Posebno tretira djela koja su napisali hamzevijski autori: Ibrahim sin Timurhana, unuk Hamze Balija, potom Abdulah Bošnjak, te Husejin Lamekani. Na osnovu izlaganja ovoga dijela rada kao i posvećenosti hamzevijskom nasljeđu, stječe se dojam kao da je studija imala za cilj fokusirati se upravo na hamzevije.

¹ Separat je zaveden pod brojem: C 895/Dobrača C 6.

² Posveta, napisana na unutarnoj stranici korice, glasi: „Mom poštovanom profesoru, Kasim-ef. Dobrači, Džemal Ćehajić, Sarajevo, 9-II-1976.“

³ Zaključuje da je svim mutesavvifima zajedničko vjerovanje „u mogućnost direktnog intuitivnog spoznavanja Boga“, da bi, u fusnoti 9, poentirao: „To je stvarni revolt protiv kur’anskog stava: ‘Lan tarani’ - (nikada me nećeš vidjeti), Kur’an, 7, 139.“ Pored ovoga djela, prof. Dobrača stavio je znak: „?!“

Zanimljivo je da autor do kraja rada detaljno obrađuje i beктаšijski tarikat i to predstavljajući ga kao red često optuživan i napadan usljed njegovanja specifičnog nauka. No, za razliku od, npr., u prvom dijelu rada prihvaćenog stava orijentalista kojim je osporio učenje mutesavvifa, kako smo vidjeli, na ovome mjestu kvalifikacije beктаšijskog učenja kao „sinkretizam i heterodoksija” ne iznosi kao svoje već se, u određenom smislu, ograđuje, naglašavajući da su to optužbe koje im je uputila „ortodokсна ulema”. Štaviše, pred kraj studije stječe se dojam da je teže vladao emocijama dok je ispisivao članak, u jednom trenu čak odstupajući od svoje, toliko karakteristične, preciznosti i objektivnosti, prevodeći, kao u nekom stanju transa, nadimak autora Vahdetija sa: „Jedinstveni”, zbog čega na margini prof. Dobrača stavlja upitnik.⁴ Konačno, ovu važnu i, po našem mišljenju, prilično neobičnu studiju, prof. Ćehajić završava tretiranjem ličnosti: Gurbija, Jašara i Bosnevija, pozivajući se, pri tome, i na Hasana Kaimiju, Ilhamiju i Abdurahmana Sirriju, poentirajući da su njihova djela posebno značajna usljed insistiranja na „narodnosnoj dimenziji”, time, indirektno, i svoj zaključak posvećujući hamzevijama, najkarakterističnijem „narodnom” derviškom ogranku. Kako ćemo vidjeti, odnos prema hamzevijama Ćehajić će periodično tretirati sve do kraja svoga znanstvenog rada (Ćehajić, 1975).

U smislu dinamike sadržaja, naredni rad prof. Ćehajića prilično je statičan te, slično početnim studijama, do kraja znanstveno hladno obrađen. U tekstu posvećenom pjesniku Zijai, ukratko predstavlja njegov život, a potom, kao i u slučaju sa interpretiranjem djela Fevzije Mostarca na turskom, i Zijaijeve pjesme donosi integralno, u formi rukopisa (Ćehajić, 1976.a). No, i u tome radu koristi evropsko orijentalističko pojmovlje (termin „prorok” i sl.), što je evidentno i u studiji posvećenoj Gazi Husrev-begovu hanikahu. Rad o hanikahu jedan je od rijetkih te vrste uopće (prije prof. Ćehajića opširniju studiju napisao je samo akademik Kreševljaković), što djelu daje poseban značaj. Ipak, termini poput: „mistika”, „kongregacioni karakter”, „asketizam” i sl., postavljeni su u drugi plan. Ćehajić ponovno u fokus interesa postavlja melametsku tradiciju, nastojeći pružiti adekvatno obrazloženje prestanka djelovanja halvetijskog tarikata, u hanikahu ali i općenito u Bosni, prepoznajući kao osnovni razlog tome upravo njihovo slijedenje melametske tradicije, nepopularne kod vlasti. Pored toga, iako ne ističe na upadljiv način,

⁴ Ibid., str. 31.

ipak jasno poentira da su se, nakon ujedinjenja Hanikaha i medrese te laganog gašenja studija tesavvufa, u Hanikah-medresi od tesavvufskih djela izučavali „Iḥyā ‘ulūm ad-dīn”, imama Al-Ġazālīja, te „Tariqa-i Muhammediyya”, Muhammed ibn Ali Birgivija (Ćehajić, 1976.b., str. 5). Ovo je važno imajući u vidu da su se nakon iniciranja koncepta definiranja „ortodoksnog tesavvufa”, u službenim osmanskim medresama iz oblasti tesavvufa izučavala uglavnom tri djela kao svojevrsni „standard ortodoksnosti”, među kojima upravo „Iḥyā” i „Tariqa-i Muhammediyya” (Le Gall, 2004., str. 21). Da je ova Ćehajićeva primjedba stvarno imala znatno bitniji značaj a ne samo funkciju nekog usputno dâtog podatka, najbolje svjedoči sljedeća studija koju je posvetio derviškom redu beктаšija. U njoj pažnju pri prvom čitanju privlači ponovno upotreba zapadnoevropske orijentalističke terminologije i konceptata, poput: „mistike”, nekritičkog predstavljanja beктаšijskog tarikata kao nastavka babaizma, odnosno kao tradicije karakterizirane „sinkretizmom balkanskih religija” (str. 95), kao i oslanjanje na „izvanjske” izvore poput djela Maxa Choubliera. Prilično negativan osvrt na beктаšijsku tradiciju zaokružen je tvrdnjom da su „beктаšije periferna pojava u Bosni i Hercegovini” (str. 96), imajući u vidu da su njihovi centri razvijani pretežno na Kosovu i u Makedoniji. No, ono što rad čini zanimljivim upravo se nalazi u potkontekstu studije. Prof. Ćehajić ponovit će kritike „ortodokсне uleme” koja je beктаšije označila kao „heterodoksiju”, poentirajući da je upravo to uzrok njihova nestanka u Bosni, što je, kako je naglasio, bio identičan slučaj sa hamzevijama. Štaviše, odmah izbjegavajući daljnje tretiranje hamzevija, Ćehajić ponovno indirektno oslovljava ono što smo nazvali suštinom teksta, te se osvrće i na prilično sličnu sudbinu koju su u Bosni doživjele mevlevije. Naime, i pojedini predvodnici mevlevijskog tarikata bili su u vezi sa janičarskim odredima (str. 94), no, dok se njihovo djelovanje, historijski motreno – neargumentirano, u cijelosti veže za aktivnost beктаšija, prešućuje se njihova veza sa drugim tarikatima. Kako smo rekli, prof. Ćehajić ponovno indirektno piše o hamzevijama, zapravo, koncentrira se na sâmu suštinu tesavvufa i tarikata čija priroda jednostavno rečeno ne trpi bilo kakva, posebno ne ideologijsko-dogmatska ograničenja (Ćehajić, 1978). Ovu tendenciju, ponavljamo, prof. Ćehajić razvijat će do kraja svog intelektualnog angažmana, s tim da će ubrzo kao zreo autor češće na njoj insistirati, doduše, nastavivši je oslovljavati indirektno. Ukoliko je ovaj naš zaključak ispravan, a iz do sada rečenog moguće je izvesti niz neposrednih argumenata za to, kako smo i vidjeli, onda se može ustvrditi s velikom sigurnošću da je prof. Ćehajić, i pored slijeđenja

općeg orijentalističkog pristupa u tumačenju, fenomene tesavvufa i tarikata *suštinski* razumio. Koliko se sa njima, ponovno – neizravno, i poistovjećivao, mislimo da je moguće zaključiti analizom studija koje je objavio u narednom periodu svoga rada. Upravo je to predmet rasprave u narednom poglavlju.

4. Zreli period pisanja

Bez ikakve sumnje, ova faza intelektualnog angažmana prof. Ćehajića karakterizirana je odbranom njegove *druge* disertacije, u kojoj tretira genezu i djelovanje derviških redova u Bosni i Hercegovini, posebno se koncentrirajući na prostor Bosne i Hercegovine. No, imajući u vidu da je disertaciju objavio u formi knjige te da, kako smo rekli, ključni dio ovoga perioda spisateljskog rada prof. Ćehajića, te, po našem uvjerenju, i suštinu njegova intelektualnog (u punome smislu toga pojma) interesa, predstavlja upravo ta studija, na nju ćemo se osvrnuti na sâmom kraju ovoga poglavlja. Napomena prof. Kasumovića da je Ćehajić bio „neprincipijelno osporavan” (Kasumović, 1990., str. 10), može biti dovedena u kontekst sa ocjenom da je „sve to uspješno prevazilazio danonoćnim radom i rezultatima vjerujući da su to jedini pravi svjedoci i potvrda u životu” (ibid.), te shvaćena kao svojevrsno objašnjenje razloga pristupanja, praktički – ponovnom pisanju i branjenju doktorske teze, i to iz sasvim druge oblasti. Naprosto, neki istraživači imali su tu sreću da im radnje koje su pisali vani budu prihvaćene, dok drugi, opet, nisu, a prof. Ćehajić bio je među tim „drugim”, možda se nadajući da će nekada u budućnosti naredni znanstveni radnici biti toga pošteđeni što, kako je poznato, nažalost ni do danas nije ostvareno. Pored toga, imajući u vidu da je do vremena ispisivanja i branjenja nove disertacije dobro poznao mentalitet ljudi Bosne, naročito intelektualnog okruženja, sasvim je izvjesno da je očekivao da će mu činjenica stjecanja drugog doktorata (makar mu prvi i nije zvanično priznat – *de iure* ga je imao), samo dodatno otežati poziciju i u daljnjem intelektualnom angažmanu i životu uopće, u cijelosti se predao radu, imajući u vidu da će mu od ovosvjetskih mjerila upravo taj rad biti najvažnija referenca za sud historije, na šta je upravo, pretpostavljamo, prof. Kasumović i mislio u svojoj specifičnoj formulaciji.⁵

⁵ Detaljna analiza uveliko bi nas izvela iz okvira ovoga rada, no, smatramo važnim spomenuti da se upoređivanjem drugih tekstova koje je napisao sličnim povodima

Konačno, identičan prethodno opisan međusobni odnos bošnjačkih intelektualaca moguće je primijetiti i danas.

Početakom 80-ih godina XX st., prof. Džemal Ćehajić angažiran je na Islamskom teološkom fakultetu (danas Fakultet islamskih nauka), kao profesor na predmetu tesavvuf.⁶ To koincidira sa obimnom studijom o tesavvufu i tarikatu koju je objavio u zvaničnom glasilu Islamske zajednice, *Glasniku*. U njoj tretira tesavvuf i tarikat, zadržavajući orijentalistički jezik, no, pri tome zagovara teoriju o autentičnosti toga fenomena, drugim riječima, logiku njihove geneze pronalazi u samoj religiji islama. Naravno, potvrđuje da su autori, kao u svakom nauku, i unutar discipline tesavvufa problematizirali različite teorije, porijeklom iz stare Grčke, neoplatonizma, općenito – helenizma, i sl. Na neki način, ova studija objavljena u četiri nastavka, može se čitati kao svojevrsan uvod u djelo: *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*. No zanimljivo je da u ovom tekstu i narav časnoga Kur'ana predstavlja kao Božiju objavu, a blagoslovljenog Muhammeda kao Božijeg poslanika, koji je Objavu dostavio, a nije njen autor (Ćehajić, 1980). Boravak na ITF-u prof. Ćehajić iskoristio je i za objavljivanje članka u prvom broju *Zbornika Fakulteta*. Naslanjajući se na sve rečeno u prethodnim poglavljima, sasvim je shvatljivo da odabire napisati studiju vezanu upravo za melamijsko-bajramijsku tradiciju, koju imenom oslovljava odmah na početku teksta, konkretno, rad u kojem obrađuje život i djelo Abdulaha Bošnjaka, kojeg je, kako smo vidjeli, i ranije tretirao, te, u zasebnom tekstu istog broja *Zbornika*, preveo je i jednu Bošnjakovu krajnje složenu i, naravno, zanimljivu poslanicu, naslovljenu: *Knjiga o ostvarenju djela u vidu cjeline i javljanju ogranka u vidu osnove*. I u ovom tekstu, kako Abdulaha Bošnjaka tako i ostale tesavvufske duhovne učitelje oslovljava titulom „šejh“, te detaljno izlaže Bošnjakovu bio-bibliografiju (Ćehajić, 1982).

(sjećanja, prikazi objavljenih radova i sl.), ovaj osvrt profesora Ismeta Kasumovića izdvaja i po korištenom stilu, ali i po upotrebljenim rečeničkim konstrukcijama.

⁶ U arhivu Fakulteta islamskih nauka, samo postoji jedan dokument, vrsta obavijesti o tome da je prof. Ćehajić prestao raditi na Fakultetu. U jednom broju *Glasnika* navedeno je: „Za predmet Tesavvuf, koji se predaje u četvrtoj godini studija, honorarno je angažovan dr. Džemal Ćehajić, naučni radnik koji je stalno zaposlen na Orijentalnom institutu u Sarajevu. Ćehajić je stručnjak iz ove oblasti, a i doktorirao je na tesavvufu. Sa izvođenjem nastave počeo je od 1. decembra 1980. godine.“ („Izvjestaj o radu Vrhovnog islamskog starješinstva Islamske zajednice SFRJ održanom 10. juna 1981. godine u Beogradu u rezidenciji reis-ul-uleme“, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva*, Sarajevo, god. XLIV, br. 4, juli-august 1981., str. 397).

Interes za djelo Abdulaha Bošnjaka, Ćehajić će izražavati, povremeno, i u drugim radovima. Tako, predstaviti će ga kao jednog od najautentičnijih komentatora ali i nastavljača učenja Ibn ‘Arabīja. Međutim, uvodeći čitaoca u Bošnjakovo djelo: „Objašnjenje imperativa stvaranja u kur’anskom poglavlju Al-Ĥašr”, kojeg integralno prevodi, prof. Ćehajić u tekstu skoro u potpunosti odustaje od zapadnoevropskog orijentalističkog pristupa tesavvufu, zadržavajući ranije usvojenu terminologiju uglavnom pri nastojanju artikuliranja filozofijskog tumačenja Bošnjakovog učenja. Štaviše, slobodni smo reći – po prvi put, Ćehajić prihvata kritički pristup čitanju djela koje obrađuje te, naprimjer, otvoreno govori o: „određenim nejasnoćama u interpretaciji”, konkretno, teorije o povezanosti *svijeta osjeta i vizije* (*‘alam al-ḥiss wa aš-šahāda*) sa *nevidljivim svijetom* (*‘alam al-ġayb*). (Ćehajić, 1984., str. 66–67) Vrijedi također napomenuti, prvo, da kroz tekst Abdulaha Bošnjaka konstantno oslovljava titulom „šejh”, te, drugo, već u sâmom naslovu koristi pristup koji odudara od objektivnog znanstvenog pristupa koji u studiji koristi, oslovljavajući Bošnjaka samo imenom, što, u kombinaciji sa spomenutim isticanjem njegove, u ovom kontekstu – duhovne, titule, po našem mišljenju odaje i osjećaj određene bliskosti: „šejh Abdulah”, i to: ili sa njegovim učenjem, odnosno sa sâmom ličnošću Abdulaha Bošnjaka, ili, pak, sa oboje.

Vlastitu zainteresiranost za melamijsko-bajramijsko nasljeđe, prof. Ćehajić pokazuje i u studiji posvećenoj analizi društveno-političkog, religioznog i književnog utjecaja derviških redova na religijski i kulturni život Jugoslavije. Već u naslovu, stavljanjem akcenta prvo na društveno-politički a tek onda i religijski obzir derviškog djelovanja, Ćehajić je najavio na šta će se u radu fokusirati: hamzevijsko učenje. Slijedeći raniju matricu, pazeći da svoj pristup ne izloži odveć pojednostavljeno, prof. Ćehajić će u identičan kontekst dovesti hamzevije odnosno melamijsku tradiciju, sa bektašijskim tarikatom, na jednoj, ali i sa društvenim angažmanom jednih od ključnih ličnosti derviškog života Bosne: Hasanom Kaimijom, Huseinom Zukićem te Abdurahmanom Sirrijom, na drugoj strani. Štaviše, poseban akcenat stavlja na činjenicu da je „Turska” okupator Bosne, te da su derviški redovi upravo kroz svoj društveni ali i književni rad, demonstrirali protivljenje osmanskom uređenju Bosne te, indirektno, žalili za bosanskom samostalnošću. Upravo na tome, po Ćehajiću, i počiva „višestruka važnost tarikata u Bosni” (Ćehajić, 1985).

No, u narednoj istinski fascinantnoj i posebno važnoj studiji za razumijevanje njegova djela, prof. Ćehajić će, u određenom smislu, objediniti sve karakteristike svoga dotadašnjeg pisanja, te na taj način otkriti da je praktično *od sâmoga početka* svoga angažmana, što naprosto frapira, interpretirao i objavljiavao studije sa sasvim jasnim, jedinstvenim ciljem: diskretno promoviranje protivljenja procesu koloniziranja Bosne, njegovanog unutar derviških redova, naročito onih koji su baštinili melamijsku, odnosno melamijsko-bajramijsku tradiciju, u prvom redu među hamzevijama. Na šta, tačno, mislimo?

Prvo, doktorska disertacija odbranjena u Iranu problematizira odnos društvenih tokova sa književnim nasljeđem nastalim u tim uvjetima. Potom, druga doktorska disertacija, kako ćemo vidjeti, na jedan *suštinski* sasvim nov način predstavlja derviške redove, otkrivajući njihov značaj, kako smo rekli, upravo u „društveno-političkom” djelovanju, realiziranom uglavnom kroz književna djela. I treće, njegovo preseljenje na vječni svijet ostavilo je nedovršen projekt na kojem je radio, a u kojem se prof. Ćehajić posvetio istraživanju „historije književnosti, znanosti i teologije u osmanskome periodu” (Kasumović, 1990., str. 10). Drugim riječima, sva raznovrsnost njegova djela zapravo je posljedica planski osmišljenog te brižljivog, postepeno realiziranog rada.

U pogovoru djelu Safvet-bega Bašagića *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Ćehajić je ponudio veoma zanimljiv osvrt na Bašagićevu studiju. Pored svih prethodno spomenutih karakteristika, posebno vrijedi istaći da je, za razliku od većine čak i današnjih autora koji se u različitim prilikama pozivaju na Bašagićev rad te studije još nekih autora, prof. Ćehajić odlučio svaki navod posebno provjeriti. Štaviše, kritički pristupa i dotadašnjim ocjenama Bašagićeva rada, praveći, npr., razliku između „istorije književnosti” i „književno-historijskog pregleda” i sl. Iako je studija oslovljena jednostavno kao pogovor djelu, riječ je o radu izloženom na sedamdeset stranica, kojem prethodi „Napomena priređivača” na pola stranice, sa dodatkom bibliografije radova na koje se Bašagić pozivao (Ćehajić, 1986).

Iste godine, kako smo već nekoliko puta rekli, Orijentalni institut objavljuje drugi doktorski rad prof. Ćehajića, pod naslovom *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*. U disertaciji je koristio literaturu izloženu na čak četrnaest stranica, napisanu na: bosanskom / srpskom / hrvatskom jeziku, perzijskom, arapskom, turskom, engleskom i francuskom. Pored objavljenih radova, prof. Ćehajić koristio se i arhivskim materijalom, rukopisima te intervjuima.

Zahvaljujući tome, i današnjem istraživaču omogućen je uvid u djelovanje brojnih tekija, naročito onih koje više ne postoje. Zanimljivo je primijetiti da se Ćehajić koncentrira na djelovanje šest tarikata, redom: mevlevijskog, nakšibendijskog, halvetijskog, kaderijskog, rufaijskog (sa ograncima sadija i sejjadija), te bektašijskog. Ovim odabirom potvrdio je vlastito zavidno poznavanje historije derviških redova u našoj zemlji, slijedeći u tome neke rijetke autore koji su to poentirali, poput hafiza Mahmuda Traljića (hafiz Traljić, 1983). Međutim, dosljedan svome pristupu studiji tarikata u Bosni, navedenim derviškim redovima prof. Ćehajić dodaje i sedmi, naravno – hamzevije. Čak, premda ih pravilno, kao i u ranijim radovima, svrstava u melamijsko nasljeđe, njima, iako ogranku, posvećuje osnovnu pažnju a tek sekundarno, skoro kao *iz njih*, objašnjava temeljnu melamijsko-bajramijsku tradiciju. Štaviše, nakon tretiranja hamzevija vraća se objašnjenju tzv. treće faze razvoja melametizma, melamijama-nûrijama. Uz imena bosanskih mutesavvifa, njegovih savremenika, navodi titulu duhovnog učitelja, ali, kao u ranije objavljenom radu o Abdulahu Bošnjaku, i osnivača hamzevija oslovlja sa „šejh” (str. 195). U objašnjenju cijelog procesa koji se vodio protiv hamzevija, poziva se na studiju prof. Tajiba Okića, pri tome, služeći se njegovim riječima, valorizira da su brojne optužbe protiv hamzevija: „svakako više imputacija i optužba da bi ih kompromitirali u očima naroda i vjernika, nego istinit izvještaj o njima” (str. 196). Na dvije stranice izvodi sjajne zaključke, naglašavajući važnost: činjenice da su hamzevije zapravo bosanski derviški red, zatim, da su njihov progon prouzročile društveno-političke implikacije njihova djelovanja a ne doktrina, te da su u svom angažmanu nastupali kao svojevrsna sredina između religijskih učenjaka (*ulema*) koji su religiju pretvarali u púki formalizam, s jedne strane, te tada aktivnih derviških redova koji su, rekli bismo ipak – u većini slučajeva, insistirali na različitim formama asketizma, baziranog na „fantaziji i snu” (str. 204–205). Konačno, podstaknut ovim, ustupajući mjesto emocijama, govori o „zloj sudbini šejha Hamze” (str. 206), završavajući kazivanje o Hamzi Baliju, stihovima: „Bože, neka je hvala tebi, tobom. / Ipak ti si onaj koji sebe hvali sobom. / Ti si se sakrio pomoću tvoje izvanjskosti.” (Ćehajić, 1986., str. 210).

Uputno je navesti, naredne je godine u *Prilozima* objavljen prikaz Ćehajićeve studije, u kojoj je sâm rad pohvaljen, no, ukazano je i na nekoliko njegovih nedostataka (Šamić, 1987).⁷

⁷ Naravno, iako je riječ o poznatom orijentalisti dr. Jasni Šamić, autorica u to vrijeme

Do kraja svog intelektualnog djelovanja, prof. Ćehajić objavio je još dva djela, pretpostavljamo, kao dio njegova projekta izučavanja razvoja književnosti, znanosti i teologije za vrijeme osmanske uprave Bosnom. U prvom je obradio život i pisanja Nasuha Matrakčije, koncentrirajući se na njegov doprinos u oblasti matematike, detaljno i pregledno izlažući djelo koje je napisao (Ćehajić, 1989.). U drugoj studiji obrađuje pitanje izučavanja naše književnosti napisane na perzijskom jeziku, ponovno ostavljajući kod čitaoca impresivan dojam usljed preciznosti izlaganja i detaljnosti ponuđenog pregleda. Rad ispisuje kritički, obraćajući pažnju na djela a ne vrijeđajući autore, na sâmom kraju, krajnje skromno, spominjući i vlastiti angažman u toj oblasti (Ćehajić, 1990).

Zaključak

Želeći prethodnu analizu djela profesora Džemala Ćehajića zao-kružiti kao jasnu cjelinu, na kraju ćemo iznijeti ono što bi, po našem mišljenju, mogli biti razlozi njegova interesa za tesavvuf i tarikat, naročito za melamijsko-bajramijsku, odnosno, hamzevijsku tradiciju u Bosni.

a) Imajući u vidu osnovne karakteristike ličnosti prof. Ćehajića o kojima smo do sada govorili,⁸ moguće je zaključiti da je prof. Ćehajić, u određenoj mjeri, svu nepravdu s kojom se susretao za vrijeme svoga znanstvenog rada, na neki način „prepoznao” u sudbini hamzevijskih derviša, odnosno šejha Hamze Balija. Jednostavno rekavši, uobičajeni izgovori za nepriznavanje nečijeg uspjeha, možda ponajviše karakteriziraju intelektualni sloj bošnjačkog naroda, usljed čega je, praktički – do danas, suština, ali i punina Ćehajićevog znanstvenog opusa prilično nepoznata.

b) Od sâmog početka nastojali smo pronaći neki konkretan argument duhovne povezanosti prof. Ćehajića za melamijsko-bajramijsku, odnosno, hamzevijsku tradiciju, no, nismo je uspjeli pronaći. Stoga,

nije imala u vidu kompletan znanstveni opus prof. Ćehajića. Ali je interesantno da se i većina naših savremenika poziva na propuste koje je uočila dr. Šamić, također gubeći iz vida Ćehajićev temeljni cilj.

⁸ Dužni smo se na ovome mjestu zahvaliti Kerimu Sušiću, doktorandu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji se, pored prenesenih utisaka svojih roditelja o ličnosti prof. Ćehajića: rahmetli prof. Hasana Sušića i prof. Naide Mehmedagić-Sušić, konsultirao i sa prof. Ekremom Čauševićem i time nam pomogao donijeti opći sud.

moguće je samo pretpostaviti da je upotrebom specifičnih pojmova i neuobičajenog oslovljavanja pojedinih ličnosti i događaja, što, kako smo vidjeli, stoji u kontrastu s ostatkom njegova djela, tu hipotetičku vezu stvarno oslovio. Moguće je da će neka naredna istraživanja ovo pitanje detaljnije tretirati.

c) Konačno, važno je na ovome mjestu obratiti pažnju i na opći društveni te religijski kontekst u kojem je živio i djelovao prof. Džemal Ćehajić. Druga polovina XX st., period je, pored ostalog, i probuđenog interesa za savremeno oslovljavanje pitanja bosansko-muslimanskog, posebno bošnjačkog identiteta. Iako je ostao zanemaren, vjerovatno intelektualno najizazovniji, ali i politički, slobodni smo ocijeniti, najpotentniji pristup njegovan je kroz reaktualiziranje Bosne i bosanstva kao teološko-političkih kategorija. Ćehajićevo tretiranje ovog pristupa vremenski korespondira krajnje inspirativnim pisanjima Meše Selimovića u čijem središtu se nalaze *bosanski derviši* (*Derviš i smrt* i *Tvrđava*), a posebno toj ideji sistematski razvijanoj u djelima Derviša Sušića. Sva trojica autora posegli su za simbolom, i metaforom, hamzevija, i sva trojica, što je vidljivo u njihovim djelima, bila su duboko opterećena izuzetno teškom historijskom sudbinom Bosne, te iskreno razočarana nekim karakteristikama mentaliteta bosanskih muslimana, a među njima naročito bošnjačkih intelektualaca. Koliko smo mogli istražiti, izravna povezanost Ćehajića sa spomenutim autorima nije postojala ali je njihova intelektualna povezanost više nego očita. Smatramo da bi, imajući to u vidu, drugačiji pristup čitanju njihovih djela bio bitno drugačiji.⁹

⁹Napominjemo, dok je djelo prof. Ćehajića, po našem mišljenju, prilično neshvaćeno, dominantna bošnjačka politika djela Derviša Sušića uglavnom izbjegava, dočim je Meša Selimović u nekim krugovima čak optužen za falsifikat. Duboko svjesni da su izneseni stavovi posljedica našeg vlastitog razumijevanja djela ove trojice autora, ipak, smatramo opravdanim ove činjenice izraziti kao svojevrsni pokazatelj duhovno-intelektualnog stanja bosanskih muslimana danas, odnosno njihova odnosa prema vlastitom nasljeđu.

Literatura

a) primarni izvori (poredani hronološki)

1. Džemal Čehajić, „ŠAMSAL-ḤUSN, Eine Chronik von Tode Timurs zum Jahre 1409, von *Tāǧ as-Salmānī*, Persischer Text in Faksimile (H. S. Lala Ismail Efendi 304), ins Deutsche übertragen und kommentiert von Hans Robert Roemer“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, br. XII–XIII, 1965., str. 414–415.
2. Džemal Čehajić, „Islam in modern History by Wilfred Countwell Smith a Mentor Book published by the New American Library of World literature, New York, Third printing, August 1963, str. 319“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, br. XIV–XV, 1969., str. 450–453.
3. Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, Sarajevo, „Svjetlost“, 1973.
4. Džemal Čehajić, „Pjesme Fevzije Mostarca na turskom jeziku“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, br. XVIII–XIX, 1973., str. 285–314.
5. Džemal Čehajić, „Neke karakteristike učenja Ćalāluddīn Rūmija i nastanak derviškog reda mevlevija, mevlevije u Bosni i Hercegovini“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, br. XXIV, 1974., str. 85–108.
6. Džemal Čehajić, „Vidovi stvaranja muslimanskih mistika porijeklom iz Bosne i drugih krajeva Jugoslavije od XV do XIX vijeka“, *Poseban otisak iz Godišnjaka Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, knj. III–IV*, Sarajevo, 1975., str. 23–37.
7. Džemal Čehajić, „Ḍiyā’ī Ḥasan Čalabī al-Mostārī“, *Prilozi za orijentalnu filozofiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, br. XXII–XXIII, 1976.a., str. 329–344.
8. Džemal Čehajić, „Gazi Husrevbegov hanikah u Sarajevu“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo, br. IV, 1976.b., str. 3–8.
9. Džemal Čehajić, „Bektašije i islam u Bosni i Hercegovini“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo, br. V–VI, 1978., str. 91–98.
10. Džemal Čehajić, „Tasawwuf – islamski misticizam“, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva*, Sarajevo, 1980., br. 1, str. 13–21; br. 2, str. 111–120; br. 3, str. 217–231; br. 5, str. 233–255.
11. Džemal Čehajić, „Šejh Abdulah Bošnjak ‘Abdi’ bin Muhamed al-Bosnevi“, *Zbornik radova Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu*, br. 1, 1982., str. 75–89.
12. Džemal Čehajić, „O jednom filozofskom traktatu šejha Abdulaha“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, br. XXXII–XXXIII, 1984., str. 66–86.
13. Džemal Čehajić, „Društveno-politički, religiozni, književni i drugi aspekti derviških redova u jugoslavenskim zemljama“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, br. XXXIV, 1985., str. 93–113.
14. Džemal Čehajić, „Napomena priređivača“, str. 243; „Pogovor“, str. 245–322, u djelu: Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, „Svjetlost“, 1986.
15. Džemal Čehajić, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, Orijentalni institut, 1986.
16. Jasna Šamić, „Džemal Čehajić, *Derviški redovi u Jugoslovenskim zemljama*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1986. god.“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, 1987., br. XXXVII, str. 298–300.
17. Džemal Čehajić, „Nasuh Matrakčija kao matematičar“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, br. XXXVIII, 1989., str. 209–216.

18. Džemal Ćehajić, „Izučavanje naše književnosti na persijskom jeziku”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, br. XXXIX, 1990., str. 85–93.

b) ostala djela

1. *450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu*, Sarajevo, Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, 1988.
2. Hafiz Mahmud Traljić, „Sedam tekija - sedam stjecišta bogobojaznih”, *Šebi arus*, Sarajevo, Udruženje derviških redova u BiH, 1983.
3. Dina Le Gall, „Kadizadelis, Nakşbandis, and Intra-Sufi Diatribe in Seventeenth-Century Istanbul”, *The Turkish Studies Association Journal*, god. XXVIII, br. 1–2, 2004., str. 1–28.
4. Intervju vođen sa prof. Adnanom Silajdžićem, u Sarajevu, ponedjeljak, 17. april 2017. godine.
5. Intervju vođen sa prof. Rusmirom Mahmutćehajićem, u Sarajevu, srijeda, 19. april 2017. godine.
6. „Sjećanje: Prof. dr. Džemal Ćehajić”, ponedjeljak, 12. ožujak 2012., http://www.medzliskiseljak.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=174 (stranica je bila aktivna 29. 04. 2017.)

Samir Beglerović

Work as a Fullness of the Reflection of Opinion: A Review of the Scientific Work of Professor Džemal Ćehajić

Summary

The article presents a critical reading of the published works of prof. Jemal Ćehajić, realized through focusing on his analysis of the significance of the Melami-Bayrami tradition, especially the activity of the Hamzawis in Bosnia.

Keywords: Džemal Ćehajić, Tasawwuf or Sufism, Tariqah, Bosnia and Herzegovina, Melami-Bayrami tradition, *Hamzawis* (Hamzevi dervish order)